
EL CERTAMEN LITERARI DE L'ATENEU CIENTÍFIC, LITERARI I ARTÍSTIC DE VALÈNCIA EN COMMEMORACIÓ DE LA INTRODUCCIÓ DE LA IMPRESA (1874)

VÍCTOR PASTOR BANYULS
vicpasba@alumni.uv.es
Universitat de València

Resum: El llibre *Obres o Trobes en labors de la Verge Maria*, imprès el 1474 a València, es considera la primera obra literària que s'ha publicat a l'Estat espanyol, és per això que el 1874 l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València va celebrar el quart centenari de la introducció de la impremta a través d'alguns actes commemoratius. En aquest treball ens centrem en el certamen literari d'aquesta celebració, aportem informació sobre els actes, notícies i polèmiques sorgides al voltant de la data commemorativa i, consegüentment, oferim dades sobre l'activitat literària i cultural de la Renaixença valenciana de primeries dels anys 70 del segle XIX; per tant, abans de la fundació de l'entitat Lo Rat Penat.

Paraules clau: Literatura; segle XIX; 1874, Renaixença valenciana, certamen literari, impremta, *Obres o Trobes en labors de la Verge Maria*, Ateneu de València, Vicent W. Querol.

ATENEU DE VALENCIA'S LITERARY CONTEST ON THE OCCASION OF THE INTRODUCTION OF PRINTING IN SPAIN (1874)

Abstract: The book *Obres o Trobes en labors de la Verge Maria*, printed in València in 1474, is considered the first literary work published in Spain, so in 1874 the Ateneu Científic, Literari i Artístic de València celebrated the 4th century the introduction of printing, through some commemorative events. In this paper the literary context of this celebration is studied by offering information about the events, news and debates around of commemoration. This allows us to comment on data about the literary cultural activity of the Valencian Renaissance in the first years of the 1870s, before the creation of Lo Rat Penat.

Key words: 19th Century literature, 1874, Valencian *Renaixença*, Literary Contest, Printing, *Obres o Trobes en labors de la Verge Maria*, Ateneu de València, Vicent W. Querol.

1. INTRODUCCIÓ

Tot i la inestabilitat política del Sexenni Democràtic (1868-1874), el 1870 es va fundar l'Ateneo Científico, Literario y Artístico de Valencia amb la intensió, segons Roig Condomina (1996: 107), de «fomentar el estudio de la paleografía, la taquigrafía y el “lemosín” contando también con una biblioteca», pretensions que foren superades amb escriu fins a convertir-se amb «el órgano director de la actividad artística en la ciudad durante el veintenario de los setenta y ochenta del pasado siglo».

Així doncs, a la dècada dels setanta els ateneistes van organitzar una sèrie de certàmens literaris dels quals, en el present treball, ens centrem a analitzar la celebració extraordinària pels quatre segles de la introducció de la impremta. Pel que fa a la consideració d'aquest certamen, Lluís Guarner (1983: 503) apuntava que fou una festa literària important després dels Jocs Florals de 1859 i abans de la restauració dels Jocs a València el 1879. Més recentment, Rafael Roca (2011: 33-35) situa aquesta commemoració entre els «diversos certàmens literaris que, tot i no rebre la denominació de Jocs Florals, responien a l'esquema i la litúrgia jocfloralistes» i, a més, els considera «com a precedents i bancs de proves dels posteriors certàmens ratpenatistes».

2. LA GESTACIÓ DEL CERTAMEN

L'afer de 1874 no s'hauria esdevingut sense la iniciativa del poeta i literat Vicent W. Querol (1837-1889). Aquell any havia estat nomenat president de l'Ateneu valencià des d'on va desenvolupar una important activitat cultural. Així ho constata, doncs, l'epistolari entre el valencià i l'erudit mallorquí Marià Aguiló (Biblioteca de Catalunya, Fons Marià Aguiló. BC, FMA). El 25 de desembre de 1873 Querol anuncià a Aguiló que havia estat elegit president dels ateneistes i li comunicà les primeres notícies sobre el certamen commemoratiu:

Cumplense en 1874 los cuatro siglos justos de la introduccion de la Imprenta y estamos obligados los valencianos á una fiesta secular que recuerde en España nuestra orgullosa primogenitura. He suscitado la idea en el Ateneo: ha sido acogida con entusiasmo y cae sobre mi en gran parte la pesadumbre de realizarla.¹

Aquest primer fragment ens fa percebre –des de l'òptica de Querol– qui fou el promotor de la celebració del certamen de 1874. A més, l'epístola ens aporta informació sobre els actes programats a realitzar, com ara un certamen literari sobre el mateix tema que la justa poètica de 1474, una exposició dels treballs tipogràfics de la impremta de l'època i una exposició retrospectiva de documents impresos des de la introducció de la impremta.

De la mateixa manera, val a dir que en aquests actes Querol i els ateneistes pretenien reimprimir les *Obres o trobes en labors de la Verge Maria*. Així ho fa saber el president de l'Ateneu a Aguiló en aquesta tramesa de 1873: «Y por ultimo (y aqui es donde principalmente necesito del auxilio y consejos de V.), reproduccion tan fidelisima y parecida como posible sea del

¹ A partir del treball «Vicent W. Querol i la Renaixença. A través de la correspondència epistolar amb Marià Aguiló (1864-1889)», pp. 75-77, treball de fi de grau de Víctor Pastor Banyuls, extret de la Biblioteca Nacional de Catalunya, Fons Marià Aguiló, «Aplec de correspondència rebuda de Vicent W. Querol 1864-1892».

libro primero que la Universidad conserva como inestimable joya.» Mesos després, però, va desistir-hi i confessava a Aguiló: «Las dificultades que estorban la prosecucion de las publicaciones que V. tiene emprendidas son mayores aun en Valencia, asi que, mi proyecto de reimprimir *Les trobes á la Verge Maria* corre riesgo de no realizarse».² Ara bé, aleshores encara no descartava el projecte: «No desisto, sin embargo, y muy insuperables han de ser los obstaculos para que me de por vencido». Això no obstant, la commemoració de 1874 no va incloure la reimpressió de l'obra medieval i es va haver d'esperar fins al 1894 perquè Francesc Martí Grajales en fera la reimpressió.

3. LA PREPARACIÓ DEL CERTAMEN A TRAVÉS DEL *BOLETÍN-REVISTA DEL ATENEO DE VALENCIA*

Al llarg de l'any 1874 es van publicar notícies i articles relacionats amb el desenvolupament del certamen literari que se celebraria al mes de desembre. Un mes després de l'anunci de Querol a Aguiló apareixia a les pàgines del *Boletín-Revista del Ateneo de Valencia* (l'òrgan d'expressió de l'entitat que, segons Segons Roig Condomina (1996: 107-114): «El primer número apareció el 5 de junio de 1870 y el último debió ser el del 15 de enero de 1876.») la notícia: «El primer libro impreso en España» (BRAV: n. 88, 30-I-1874) en què s'anunciava la commemoració i, tot seguit, se centraven amb el llorejat *Obres o Trobes en labors de la Verge Maria*. Així, anunciaven la reproducció d'aquella obra medieval i hi adjuntaven una breu introducció de l'obra medieval gràcies a Josep Maria Torres, aleshores bibliotecari de la Universitat de València, que hauria ajudat i assessorat en el projecte de reproduir l'obra.³ En aquest sentit, cal subratllar el coneixement al detall que aleshores tenien de l'obra que pretenien reimprimir:

Este libro contiene las composiciones poéticas presentadas para optar al premio ofrecido en una justa literaria en loor de la Virgen María; (...) La obra que nos ocupamos es mas propriamente un folleto de 66 fojas en cuarto, ocho de ellas en blanco, y las 58 restantes impresas en letra romana. Carece de portada y colofon, no designando tampoco el nombre del impresor, ni la fecha en que se estampó, aun cuando no existe duda alguna de que fué en 1474.⁴

I hi continua amb una petita anàlisi encara més exhaustiva:

La impresión se hizo en siete cuadernos, cuatro de 10 fojas, una de 12 fojas, otro de 8 y otro de 6. Al encuadernar el libro se alteró la colocacion de los cuadernos, debiendo ocular el 4.º el lugar del 5.º y viceversa, de modo que aparecen truncadas algunas de las composiciones, lo que habia hecho creer erróneamente á algunos que faltaban hojas al libro de que nos ocupamos. No tiene foliacion, pero esté íntegro y completo.⁵

² *Ibidem*.

³ Ho sabem per la nota que s'hi va inserir (BRAV, vol. VIII, n. 88, 30-I-1874, p. 45): «Debemos estas noticias al Sr. Torres, uno de los bibliotecarios de nuestra Universidad, y una de las personas que con mayor asiduidad y éxito se dedican al estudio de nuestros antiguos monumentos literarios».

⁴ «El primer libro impreso en España» (BRAV, vol. VIII, n. 88, 30-I-1874, p. 45).

⁵ *Ibidem*.

Vist el grau de coneixement de l'obra, no ens estranya el fet que començaren la reproducció en aquesta primera notícia. En concret, s'hi va incloure la reimpressió del que podríem considerar la primera i darrera part de la justa poètica que el 1474 va organitzar Lluís Despuig, aleshores virrei del Regne de València i, segons Ferrando (1983: 157), com que era un home devot de la Verge Maria «protegí la poesia en lloança seua (...) a través de l'organització de certàmens poètics.»

De manera que, si comparem el contingut de la justa poètica amb l'edició completa a l'obra *Certàmens poètics valencians* d'Antoni Ferrando (1983: 177-344), podem considerar que el *Boletín-Revista del Ateneo de Valencia* publicà, en primer lloc, la introducció de les Trobes ⁶ i, en segon lloc, «Lo cartell»,⁷ és a dir, tal com recorda Ferrando (1983: 158), el cartell de la convocatòria que redactà mossén Bernat Fenollar; la «Sentència»: el veredicte en forma de composició poètica que Fenollar havia redactat i que tancava el volum de la primera obra impresa i, per últim, el «Dispositio», el text final d'aquella justa poètica.

4. VICENT W. QUEROL INFORMA, DE NOU, DEL CERTAMEN A MARIÀ AGUILÓ

A mesura que avançaven els mesos es completaven els preparatius. No debades, Vicent Querol seguia informant Marià Aguiló sobre la commemoració que se celebraria a València: «La exposicion de libros mejor de lo que esperabamos. Los particulares han contribuido casi con la mitad de los libros expuestos que seran unos 800. Se estan catalogando para publicar la lista de ellos y cuidaré de enviar á V. un ejemplar».⁸ Aquesta confessió ens resulta interessant per tal de saber com es gestaven els actes al voltant de la festa literària. Querol, doncs, no sols en seria l'ideòleg, també en seria l'encarregat, junt amb la junta directiva i el cercle de literats, de coordinar tots els actes que envoltaven la data de celebració.

5. LA CONVOCATÒRIA I LES BASES DEL CERTAMEN

Tot i que el certamen en «lahors de la Verge Maria» es convocà i dotà l'11-II-1474 i es va publicar al març del mateix any?, tal com indica Ferrando (1983: 157), els ateneistes decidiren celebrar el certamen commemoratiu al desembre de 1874. Tot sembla indicar que això es deuria a dos factors. Des de l'Ateneu valencià decidiren celebrar la commemoració a finals d'any per disposar de temps per a preparar la festivitat i, d'aquesta manera, no coincidir amb el «Certamen del Ateneo Literario y Artístico de Valencia»⁹ que tots els anys l'entitat programava per tal de desenvolupar totes les vessants de la cultura: la ciència, la literatura i l'art. De fet, l'entitat es dividia en tres seccions: Ciències Exactes, Físiques i Naturals; Filosofia i Ciències Socials, i Literatura i Arts.

⁶ S'hi adjunta amb lletra cursiva tota la introducció de la justa poètica (BRAV, vol. VIII, n. 88, 30-I-1874, p. 45).

⁷ «El primer libro impreso en España» (BRAV, vol. VIII, n. 88, 30-I-1874, p. 46).

⁸ A partir del treball «Vicent W. Querol i la Renaixença. A través de la correspondència epistolar amb Marià Aguiló (1864-1889)», pp. 79-80, treball de fi de grau de Víctor Pastor Banyuls, extret de la Biblioteca Nacional de Catalunya, Fons Marià Aguiló, «Aplec de correspondència rebuda de Vicent W. Querol 1864-1892».

⁹ «Certàmen». (BRAV, «Sección de Crónica», vol. VIII, n. 87, 15-I-1874, pp. 31-32).

Així doncs, les bases per a concórrer al certamen literari en honor a la introducció de la impremta foren publicades al *Boletín-Revista del Ateneo de Valencia* el 15 d'octubre, de tal manera que el secretari de l'entitat, Fèlix Martín, anunciava el certamen commemoratiu per al 20 de desembre de 1874 i, tot seguit, s'hi citaren els guardons a concedir:

Se concederá en sesion pública un premio consistente en una flor de plata á la mejor Oda castellana que celebre la Invencion de la Imprenta. Otro premio consistente en otra flor de plata será adjudicado á la mejor composicion poética castellana ó lemosina en alabanza de la Virgen María, reproduciendo así al cabo de cuatro siglos el mismo tema del certamen poético contenido en el primer libro impreso en la Península.¹⁰

En addició, pel que fa al guardó de prosa, afegiren que «se concederá el título de sócio de mérito al autor de la major memoria referente á los orígenes de la imprenta en Valencia, siempre que este trabajo contenga noticias inéditas acerca de nuestros primeros impresores y de las obras que estamparon». Per tant, d'igual manera que els certàmens de caràcter científic, literaris i artístics que solia oferir aquesta entitat,¹¹ també van concedir premi per a poesia i per a prosa d'investigació.

6. L'ACTE COMMEMORATIU

Finalment, el 20 de desembre de 1874, al paranimf de la seu històrica de la Universitat de València, es realitzà l'acte literari de la celebració pels quatre-cents anys de la introducció de la impremta a l'Estat espanyol. Els esforços de Vicent W. Querol i del cercle de literats ateneïstes es feien realitat i la commemoració va resultar un aplec cultural d'èxit notable en què l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València i, per extensió, la ciutat denotaren capacitat d'organització i sensibilitat cultural. Tant és així que la revista catalana, *La Renaixensa*, dies després, se'n feia ressò i, a pàgina completa, amb una crònica amb la qual traspuaven un acte solemne de patrocini oficial o institucional.¹²

D'igual manera, al butlletí-revista dels ateneïstes s'insertà la crònica dels actes. En concret, fou escrita per «J. R. G.» –les sigles correspondrien a Joan Rodríguez Guzman, aleshores vicesecretari de l'entitat, amb afició a les lletres, ja que, com aporta Roca (2007: 187), fou premiat al certamen en honor a Jaume I de 1876. La crònica posa en relleu la voluntat pública i divulgadora de l'entitat valenciana:

invitó á todas las autoridades y corporaciones de Valencia á que participasen del regozijo que todo buen ciudadano debe sentir al celebrar las verdaderas glorias de su pais, y que son el mas preciado patrimonio de sus hijos. A esta invitación correspondieron dignamente (...) el ayuntamiento presidido por el alcalde Sr. Rodríguez Trelles, costeando é inaugurando la

¹⁰ «Certamen» (BRAV, vol. IX, n. 105, 15-X-1874, p. 224).

¹¹ Per al curs 1875 l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València va convocar un altre «Certamen Científico, Literario y Artístico» amb les mateixes característiques que el del curs de 1874: «Certamen». (BRAV: vol. IX, n. 107, 15-XI-1874, p. 291).

¹² «Novas». *La Renaixensa*, any 05, n. 6, Barcelona, 31-XII-1874, pp. 235-236.

colocacion de una lápida conmemorativa del suceso (...); la Comision provincial, tomando á su cargo la celebracion de la sesion y todas las demas corporaciones honrándola con su presencia.¹³

Una vegada descrit l'ambient de què es dotava la sessió commemorativa, la crònica ateneïsta descriu que després que el secretari de l'Ateneu, Félix Martín, anunciara els objectius de l'acte, es donà la paraula al metge i erudit Joaquim Serrano Cañete, aleshores director del *Boletín-Revista del Ateneo de Valencia*, en el discurs del qual, segons es relata, «describio los sucesivos adelantos que ha producido en la humanidad el don de la palabra primero, la invencion de la escritura despues y por ultimo el arte de la imprenta».¹⁴

El discurs de Serrano Cañete va ser publicat també a l'òrgan d'expressió dels ateneïstes. Aquest va enllestir un parlament des de la visió històrica de la cultura i l'escriptura fins a l'origen de la impremta. Hi destaca la darrera part del discurs, en la qual féu notar la importància de la introducció de la impremta a través de l'*Obres o Trobes en labors de la Verge Maria*, fins i tot les comparava amb un llibre sagrat: «El primer libro que se imprime en el mundo és la *Biblia*, el primero que se imprime en Valencia las *Trovas en loor de la Virgen María*».¹⁵

La sessió de commemoració, després del discurs inaugural, va avançar amb la lectura de concessió dels premis, la lectura dels poemes agraciats i d'altres composicions referents al certamen. Finalment, va cloure l'acte un discurs de gràcies llegit pel president de l'entitat, Vicent W. Querol. Per consegüent, l'estructura de l'acte ens resulta, en certs aspectes, molt pareguda al plantejament jocfloral que dècades abans havia establert Antoni de Bofarull a l'article «Restablecimiento de los Juegos Florales» (1954: 115-118) en què assentava, entre d'altres qüestions, que la festa literària havia de ser fixa en el mateix dia, els idiomes de les composicions podrien ser indistintament el català i el castellà, la lectura d'un discurs o memòria que havia de recordar –segons matisava Bofarull (1954: 118)– «nuestras glorias históricas y literarias», i un darrer espai dedicat a la lectura dels versos del certamen.

7. LES POESIES PREMIADES DEL CERTAMEN

Tal com informava la crònica, pocs dies després del certamen, quatre poetes i un investigador foren els agraciats de la celebració de 1874. La composició que obtingué la flor de plata fou «A María Santísima» de Teodor Llorente, atés que enllestí la millor composició «demosina en alabanza de la Virgen María», segons com establien les bases del certamen.¹⁶ El poeta, al *Llibret de versos* (1885: 77), presentava la composició així: «Poesía premiada ab una flor d'argent en lo certámen fet en Valencia lo dia 20 de Desembre de 1874, pera celebrar lo quart centenar del establiment de la impremta». Per a més informació sobre aquest poema, podeu consultar el treball de Rafael Roca (2013), *Teodor Llorente: obra valenciana completa*. En aquesta composició, Llorente, des de la seua contemporaneïtat i devoció mariana, poa certs matisos

¹³ «Sesion celebrada el 20 de Diciembre, en conmemoracion del 4.º Centenario de la introduccion de la imprenta» (BRAV «Crónica», vol. IX, n. 110, 30-XII-1874, pp. 378-379).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ «La invencion de la imprenta. Discurso leído en el Paraninfo de la Universidad Literaria, por Joaquin Serrano Cañete» (BRAV, «Seccion de literatura», vol. IX, n. 110, 30-XII-1874, pp. 359-366).

¹⁶ «Certamen». (BRAV, «Sección de Crónica», vol. IX, n. 105, 15-X-1874, p. 224).

medievals que lliguen ben pregonament la celebració ateneïsta amb l'obra commemorada. Cal assenyalar que Llorente col·laborava esporàdicament a l'òrgan d'expressió dels ateneïstes a través de la secció dedicada a la literatura.¹⁷ A més, segons Roca (2009: 96), el poeta «es trobava en plena fecunditat literària i professional, i amb una cada vegada major capacitat d'influència social i política».

A més a més, quant a la prosa, el guardó fou concedit a Josep Maria Torres al qual li atorgaren el «premi de soci de mèrit» i en poesia els ateneïstes decidiren atorgar tres accèssits: el primer a Joan B. Pastor i Aicart pel poema «A la mare de Déu»¹⁸, amb el qual va unir glòries passades amb les de la seua època tot honrant una mare de Déu humana i propera. El segon accèssit fou concedit a una poetessa anònima les sigles de la qual (P. P. G. de Q.) podrien correspondre a «Emilia Palau y Gonzalez de Quijano», aquesta va escriure «Vuit romansets a la Verge Maria»¹⁹ en què preval la relació personal entre la figura de l'escriptora i la divinitat i, en certs aspectes, notem una estima mariana íntima o pairal. Per últim, el tercer accèssit fou concedit a Joaquim Riera i Bertran pel poema «A la verge Maria»,²⁰ en el qual se centra plenament en la divinitat lloada al certamen commemoratiu: si bé al·ludeix alguna referència històrica, no és, però, tan exacta i pregonada com la de la composició de Pastor Aicart, i si bé al·ludeix algun element natural o de l'entorn, no és, però, tan present i notable com al poema de la poetessa guanyadora del segon accèssit.

D'altra banda, uns altres poemes relacionats amb la commemoració foren l'excelsa composició castellana que enllestí el president de l'Ateneu, Vicent W. Querol, titulada «María»;²¹ el poema «A la empremta valenciana»,²² rica en dades històriques, escrita per l'impressor Josep d'Orga, i la composició «A la invención de la imprenta»²³ de Fèlix Pizcueta, poema fora de termini però ben valorat pel jurat. Totes aquestes composicions, tot i no ser premiades, varen ser llegides a la sessió literària de commemoració.

Així mateix, cal fer notar el poema que enllestí Constantí Llombart, ja que tot just un any després de la celebració va publicar «Ixida y no de pavana» a l'anyari *Lo Rat-Penat Calendari Llemosí* (2006: 113-114). El poeta, per tant, s'hi adheria a la iniciativa de l'Ateneu mitjançant uns versos en què després de citar Bernat Fenollar recordava l'efemèride literària que es commemorava.

¹⁷ Durant el 1874, Teodor Llorente va participar en quatre ocasions al *Boletín-Revista del Ateneo de Valencia*. En primer lloc, li publicaren «El dolor de Margarita (Fragmento del Fausto de Goethe)» dins «Album poético», vol. VIII, n. 88, 30-I-1874, pp. 59-60. En segon lloc, a la revista es pogué llegir «El sombrero de tres picos», dins «Seccion de literatura», vol. IX, n. 105, 15-X-1874, pp. 219-223. En tercer lloc, Llorente escrigué «Pepita Jimenez, novela por D. Juan Valera», dins «Seccion de literatura», vol. IX, n. 108, 30-XI-1874, pp. 319-324. I, per últim, la publicació del poema guardonat, «A María Santísima»: «Album poético», vol. IX, n. 110, 30-XII-1874, pp. 372-377.

¹⁸ Composició publicada al BRAV a començaments de 1875: «Album poético», vol. X, n. 112, 30-I-1875, pp. 51-56.

¹⁹ Aquest poema fou publicat el 1875 al BRAV: «Album poético», vol. X, n. 115, 15-III-1875, pp. 149-153.

²⁰ Versos impresos al BRAV, «Album poético», vol. X, n. 116, 30-III-1875, pp. 184-186.

²¹ Poema publicat al BRAV, «Album poético», vol. X, n. 114, 28-II-1875, pp. 117-122.

²² Composició feta pública al BRAV, «Album poético» vol. X, n. 113, 15-II-1875, pp. 82-87.

²³ Versos editats al BRAV, «Album poético», vol. X, n. 111, 15-I-1875, pp. 19-24.

8. UNA POLÈMICA ADJACENT

Als mesos d'estiu de 1874 es va produir una discussió sobre quina era vertaderament la primera obra impresa a l'Estat espanyol. Aquest «debat públic» l'encapçalà, d'una banda, l'erudit català Antoni de Bofarull (1821-1892) i, d'altra banda, l'aleshores bibliotecari de la Universitat de València, Josep Maria Torres (1833-1884).

El primer a obrir foc va ser Bofarull quan l'1 de juny de 1874 va publicar l'article «El primer libro impreso en España» a la *Revista Histórica Latina*, en què pretenia aportar informació per demostrar que en realitat fou Barcelona la primera ciutat impressora de l'Estat. Per a demostrar aquesta primacia Bofarull al·ludia, en primer lloc, la troballa que féu el canonge de Vic, el senyor Ripoll i Vilamajor, d'un llibre imprès el 1868; en segon lloc, citava l'historiador Antoni de Capmany qui situava el 1871 la impressió de la *Catena Aurea*; en tercer lloc, al·ludia les «circumstàncies artístiques» del llibre de 1868 i, per últim, feia referència al caràcter comercial de la Barcelona del segle XV: «¿Será tan extraño conceder la posibilidad de que alguno [impresor] viniese á Barcelona, centro de gran comercio, conocido en todo el mundo, escesivamente mas que Paris entonces, y residencia y corte de una dinastía, que habia acreditado ser mas poderosa que la del reino de Francia, y muy superior á la mayor parte de las que en aquella ocasion estaban reinando?».²⁴

La resposta per part dels literats valencians no es féu esperar i el mateix més de juny Vicent W. Querol, president de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València, va aprofitar una carta dirigida al seu «mestre» i amic Marià Aguiló, per fer-li saber el malestar dels ateneistes respecte aquesta qüestió, i, tot seguit, Josep Maria Torres va escriure quatre articles al *Boletín-revista del Ateneo de Valencia* en què rebutjava, punt per punt, els arguments exposats per Bofarull, amb aportacions documentals com ara, a partir del frare il·lustrat Francesc Méndez a partir de *Tipografía española* (1796); de l'erudit valencià Josep Villarroya, a partir de l'obra *Disertación sobre el origen del nobilísimo arte tipográfico y su introducción y uso en la ciudad de Valencia* (1796); de l'impressor Josep d'Orga i Pinyana, a través d'un article a *El Fenix* (volum segon, 1846), i del bibliògraf i llibreter valencià, Pere Salvà i Mallén amb el *Catálogo de la Biblioteca Salvá* (1872).

En síntesi, la rèplica de Josep Maria Torres fou contundent i documentada, amb aportacions documentals històriques i immediatament precedents. Aquest debat tindria un ressò literari important durant els mesos d'estiu de 1874. Tant sembla que va ser així que, una vegada publicats al *Boletín-Revista del Ateneo de Valencia* els dos primers articles de Torres, la revista catalana *La Renaixensa* informava del debat:

Lo *Boletín-Revista del Ateneo de Valencia* segueix insertant los articles ab que'l Sr. Bibliotecari de aquella Universitat, D. Joseph M.ª Torres, contesta al publicat pel Sr. Bofarull en La Revista histórico-latina pera provar que Barcelona fou la primera Ciutat d'Espanya en que hi hagué imprenta.²⁵

²⁴ «El primer libro impreso en España». *Revista histórica latina*, n. 2, 1-VI-1874, p. 3.

²⁵ *La Renaixensa*: «Novas», n. 21, 31-VII-1874, p. 264.

9. A TALL DE CONCLUSIÓ

El certamen literari pels quatre-cents anys de la introducció de la impremta a l'Estat espanyol, a través de la publicació de l'obra literària *Obres o Trobes en labors de la Verge Maria* (1474), va esdevenir un certamen en el qual es féu notar l'interès i sensibilitat per la literatura, llengua i història pròpies.

A partir de la informació extreta de la commemoració, considerem que l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València i el seu òrgan d'expressió, el *Boletín-Revista del Ateneo de Valencia*, configuren una contribució cultural i literària a la Renaixença valenciana de notable vàlua en el període d'inicis dels anys setanta del segle XIX.

Així mateix, creiem que és important subratllar la voluntat pública i divulgadora amb què els ateneistes varen desenvolupar la celebració pels quatre segles de la introducció de la impremta. Si bé l'acte fou promogut i organitzat per l'Ateneu, va comptar amb el patrocini de l'Ajuntament de València, la participació de la Diputació provincial, i també de les més representatives personalitats provincials i municipals.

Finalment, la commemoració de 1874 traspua un Vicent W. Querol més enllà de la poesia, atés que hi identifiquem un literat implicat i interessat per la literatura, la història i, en definitiva, per la cultura del seu territori.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Bofarull, A. de, (1854) «El restablecimiento de los Juegos Florales» dins Molas J., Jorba M. & Tayadella A. ed., *La Renaixença. Fonts per al seu estudi, 1815-1877* (1984), Barcelona, Departament de Literatura Catalana de la Universitat de Barcelona.
- Bofarull, A. de, (1874) «El primer libro impreso en España», *Revista histórica latina*, núm. ii, pp. 1-4.
- Brugada, J. (1982) «Joaquim Riera i Bertran, un gironí de la “Renaixença”» dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Girona, vol. 26, pp. 459-476. Disponible en [<http://www.raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/53959/64382>]
- Cabré, R. (2012) «La crítica de la restauració i els Jocs Florals de Barcelona» dins J. M. Domingo (ed.) *Joc literari i estratègies de representació*, Barcelona, Societat Catalana de Llengua i Literatura, pp. 353-399.
- Escartí, V. J. & Roca, R. (2005) *Constantí Llombart i el seu temps*, València, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Ferrando, A. (1983) *Certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- Guarner, L. (1964) *Vicente W. Querol, poesías*, Madrid, Espasa-Calpe.
- Guarner, L. (1983) *Teodor Llorente, poesia valenciana completa*, València, Edicions 3i4.
- Llorente, T. (1885) *Llibret de versos*, València, Impremta Doménech.
- Martí F. (1894) *Les Trobes en labors de la Verge María*, València, Libreria de Pascual Aguilar. Disponible en [<http://www.lluisvives.com/servlet/SirveObras/34697398763403862165679/p0000001.htm>].

- Martínez J. (2010), *Joan B. Pastor Aicart. Més enllà de la poesia*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- Roca, R. (2009) «Teodor Llorente i el certamen en honor de Jaume I (1876)» dins Molas, J. (aut. sec.) *Miscel·lània Joaquim Molas*, 4, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 95-121.
- Roca, R. (2011) *El valencianisme de la Renaixença*, Alzira, Bromera.
- Roca, R. (2012) «Valencians als Jocs Florals de Barcelona (1862-1893)» dins J. M. Domingo (ed.) *Joc literari i estratègies de representació*, Barcelona, Societat Catalana de Llengua i Literatura, pp. 199-247.
- Roca, R. (2013) *Teodor Llorente: obra valenciana completa*, València, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Roig Condomina, V. M.^a (1996) «El Ateneo Científico, Literario y Artístico de Valencia y su aportación a las artes en el último tercio del siglo XIX», *Ars Longa*, 6, pp. 107-114.
- Sanchis Guarner, M. (1972) *La ciutat de València: síntesi d'història i de geografia urbana*, València, Publicacions de l'Ajuntament de València.
- Tomàs, M. (2012) «Els Jocs Florals de Barcelona i la literatura mallorquina del segle XIX» dins J. M. Domingo (ed.) *Joc literari i estratègies de representació*, Barcelona, Societat Catalana de Llengua i Literatura, pp. 249-288.